

O ŻYDACH W POLSCE I W ROSJI PODCZAS PIERWSZEJ WOJNY ŚWIATOWEJ

Wybuchowi konfliktu zbrojnego, który przeszedł do historii jako pierwsza wojna światowa, towarzyszyła intensywna akcja propagandowa. Na ziemiach polskich akcję taką podejmowały wszystkie mocarstwa rozbiorowe. Nie zamierzały one wprawdzie podnosić sprawy polskiej, ale brały pod uwagę okoliczność, że działania wojenne będą się rozgrywać na ziemiach polskich i chciały pozyskać ludność, która te ziemie zamieszkiwała. Sądziły, że osiągną to, między innymi, za pośrednictwem odezwy, które były adresowane do mieszkańców ziem polskich.

Najbardziej zycyliwe stanowisko wobec Polaków zajmowała monarchia Habsburgów i z tego względu znaczna część społeczeństwa polskiego liczyła na tak zwane austro-polskie rozwiązanie sprawy narodowej. Rozwiązaniu takiemu przeciwstawiał się jednak skutecznie premier węgierski Stefan Tisza i miarodajne czynniki monarchii usiłowały skwitować sprawę polską tekstem obłudnej odezwy z 9 sierpnia 1914 r. Odezwa ta, firmowana przez Cesarską i Królewską Naczelną Komendę Armii (Kaiserliche und Konigliche Armees Oberkommando – K.u.K. AOK), odwoływała się do szczytnych tradycji odsieczy wiedeńskiej, a w swoich sformułowaniach, obok stwierdzeń dotyczących wspaniałego rozwoju narodu polskiego „pod berłem Austro-Węgier i Niemiec”, zawierała różne mgliste obietnice dotyczące oswobodzenia z jarzma niewoli¹. W ogólnikowych wypowiedziach hojniejsza, ale jeszcze bardziej kłamliwa i niezręczna okazała się wydana w tym samym dniu wspólna odezwa dowódców wschodnich armii niemieckich i austro-węgierskich².

Wymowę prawdziwą i tragiczną zarazem miały natomiast wydarzenia w Kaliszu, gdzie 4 sierpnia 1914 r. nastąpiło zbrodnicze zbombardowanie bezbronnego miasta przez artylerię niemiecką w odwet za rzekome ostrzelanie wkraczających oddziałów niemieckich przez Polaków. Nic dziwnego zatem, że ludność ziem polskich odnosiła się z wielką nieufnością do odezwy i deklaracji składanych przez zaborców. Faktem jest również, że odezwa głównodowodzącego wojsk rosyjskich wielkiego księcia Mikołaja Mikołajewicza z 14 sierpnia 1914 r. była napisana najzręczniejszy i spotkała się z lepszym przyjęciem niż ulotki niemieckie i austro-węgierskie, zapowiadała bowiem zjednoczenie ziem polskich i rokowała wprowadzenie samorządu oraz swobód wyznaniowych i językowych.

Odezwoom zaadresowanym do Polaków towarzyszyły ulotki kierowane do ludności żydowskiej. Jako ich autor wystąpił adiunkt cesarza Wilhelma II rotmistrz Bogdan Hutten-Czapski. W odezwach tych eksponował on różne krzywdy, jakich ludność żydowska doznała ze strony caratu, zwłaszcza za panowania Aleksandra III i za Mikołaja II, a także usiłował pozyskać Żydów do udziału w walce z rosyjskimi siłami zbrojnymi. Sprawa ta jest mało znana i zasługuje na uwagę.

Do spraw zupełnie nieznanych wypadu zaliczyć również żydowskie poczynania organizacyjno-wojskowe w Rosji. Były one podejmowane po obaleniu caratu i stanowiły fragment zabiegów, które zmierzały wtedy do powołania odrębnych, narodowościowych formacji wojskowych, złożonych z samych tylko Ukraińców, Polaków, Litwinów, Łotyszów i z przedstawicieli różnych innych narodów. Ruch taki miał bardzo szeroki zasięg, ale rozwijał się najsilniej na obszarach Odeskiego Okręgu Wojskowego i w strefie operacyjnej wojsk Frontu Rumuńskiego. Przy sztabie tego właśnie frontu ukształtował się nawet koordynacyjny organ narodowościowego ruchu wojskowego. Występował on jako Komitet Narodowościowych i Okręgowych Komisarzy, a na czele tego organu stał człowiek tak sprawny organizacyjnie i wyrobiony politycznie, jak kapitan Leon Bobicki³. W sytuacji uwarunkowanej działalnością komitetu, którym kierował Bobicki, formował się między innymi oddział żydowski kapitana Trumpeldora.

Materiały zawierające treść odezw skierowanych do Żydów polskich w sierpniu 1914 r., a także informacje o stanie bojowym żydowskiego oddziału wojskowego w lutym 1918 r., zostały zaczerpnięte z zasobów Haus.-Hof.-und Staatsarchiv w Wiedniu. Znajdują się one w zespole akt wytworzonych przez Polityczny Wydział I (Politische Abteilung I) austro-węgierskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych.

PRZYPISY

- 1 Odezwa AOK z 9 sierpnia 1914 r. do Polaków, publ. w: Powstanie II Rzeczypospolitej. Wybór dokumentów 1866-1925 pod redakcją Haliny Janowskiej i Tadeusza Jędruszcza, Warszawa 1981, s. 220.
- 2 Odezwy komend wojskowych niemieckiej i austro-węgierskiej do ludności polskiej z 9 sierpnia 1914 r., publ. jw.
- 3 M. Wrzosek, Polskie korpusy wojskowe w Rosji w latach 1917-1918, Warszawa 1969, s. 149-150.

Dokument nr 1.

1914 sierpień 17, Berlin. – Pismo ambasadora barona Maricha von Szögyényego do austro-węgierskiego ministra spraw zagranicznych Leopolda Berchtolda z informacją o przesłaniu dwóch ulotek niemieckich przeznaczonych dla Żydów w Królestwie Polskim.

Im Nachhange zu obzitierten Bericht lege ich anbei einen von Seiner Exzellenz Grafen Hutten Czapski¹ verfassten Entwurf eines Aufrufes (Beilage I²) an die Juden Russisch-Polens zum Befreiungskampfe vom russischen Joch vor.

Im hiesigen Auswärtigen Amte wurde dem Verfasser mitgeteilt, man wolle diesen Aufruf noch vor seiner Publizierung einem Herrn jüdischer Konfession zur Überprüfung und eventuellem Umarbeitung in eine für die jüdischen Stammengenossen besser wirkenden Form übergeben.

Anbei übermittle ich nunmehr Euer Exzellenz den zur Verteidigung an die Juden Russisch-Polens umgearbeiteten und fertiggestellten vom Auswertigen Amte und, die Genehmigung Euer Exzellenz voraussetzend, von mir gutgeheissenen Aufruf (Beilage II³).

Gleichzeitig schliesse ich noch einen Aufruf (Beilage III⁴) an, der mir ebenfalls im Auswertigen Amte übergeben wurde, und den die hiesige Judenschaft von sich aus, als geheimen, nicht zu publizierenden Aufruf unter ihren Correligionären in Russisch – Polen vorbereiten will. Dieses letzte Manifest hat mit dem von unseren Regierungen herausgegeben nichts zu tun und entspricht einen spontanen Entschlusse der hiesigen Judenschaft: soll daher als Privatsache behandelt, gehe im verteilt und, wie gesagt, nicht öffentlich publiziert werden

Szögyény

Beilage I.

Entwurf eines Aufrufs an die Juden Russlands

Der Tag der Freiheit ist endlich auch für die Juden Russlands angebrochen.

Die Heere Deutschalands und Österreich-Ungarns dringen siegreich über die Grenzen des Zarenreiches. Sie bringen Freiheit allen denen, die bisher unter der Willkür und Bestechlichkeit des Tschinowniktums geschmachtet haben.

Auch Juden bringen sie das gleiche Bürgerrecht für alle: Freiheit der Glaubensbetätigung und des Handels, freie Wahl des Wohnsitzes!

Kein Jude soll, soweit die Macht der deutschen und österreichisch-ungarischen Armee reicht genötigt sein, sich sein gutes Recht durch Bestechung zu erkaufen.

Ist Euch Juden Ernst darum, frei zu sein vom Joch der Willkür, ist es Euer Wille, der europäischen Kultur und Zivilisation zu dienen, für die ihr in Russland so viel gelitten habt, so glaubt nicht den gleisnerischen Worten der russischen Regierung, mit denen sie Euch jetzt einfangen will.

Dankt an die Schrecken der Pogrome von Kiszyniów, Homel, Białystok, Mińsk, in denen Euer unglückliche Bruder von der zarischen Polizei massakriert wurden. Dankt an den Beilisprozess in Kiew, wo Euer unglückliche Bruder von der zarischen Justiz gemordet werden wollte. Erinnert Euch, wie der Zar sein Oktobermanifest von 1905 gehalten hat. Trotz der zarischen Wortes schmachtet Ihr noch unter den Geist den Ignatjews⁵ Maigesetze atmen!

Juden Russlands! Erhabt Euch! Greift zu den Waffen! Lasst allen Hader beiseite! Mögt Ihr Nationalisten oder Zionisten oder Sozialisten sein! Helft den Moskal aus dem Westgebiet, aus Polen, Litauen, Weissrussland, Wolhynien und Podolien verjagen! Die Freiheit kommt von Europa! Im Schutz der deutschen und österreichisch-ungarischen Heere wird jeder frei leben und seinen Beruf, seinen Verdienst ungestört nachgeben können!

Organisiert Euch! Und schieckt die Männer Eures Vertrauens an die deutschen und österreichisch-ungarischen Befehlshaber!
(*Odpis, maszynopis.*
PA I, pudło 836, s. 35).

PRZYPISY

- 1 Hrabia Bogdan Hutten Czapski, rotmistrz armii niemieckiej i adiutant cesarza Wilhelma II, w latach 1915-1918 występował jako dyplomata i przedstawiciel cesarza przy urzędzie generała-gubernatora warszawskiego Hansa Beselera. Był po matce pochodzenia polskiego, ale zachowywał postawę wierną cesarzowi i cieszył się jego pełnym zaufaniem.
- 2 Projekt ulotki (Beilage I) zasługuje na krótki komentarz. Jest to odezwa bardzo obłudna. Autor zapowiada Żydom wolność, opiekę prawa, likwidację samowoli i łapownictwa czynowników, a zarazem obiecuje dobrodziejstwa cywilizacji europejskiej i kultury. Przypomina jednocześnie pogromy Żydów, do jakich doszło w 1903 r. w zachodniej części cesarstwa rosyjskiego (Kiszyniów, Homel, Mińsk i Białystok), a także na terytorium Królestwa Polskiego (Siedlce i Częstochowa). Pogromom towarzyszyła dziwna bezczynność policji carskiej, która podlegała ministrowi spraw wewnętrznych Wacławowi Plehwemu. Najgłośniejszy był pogrom w Kiszyniowie. Doszło do niego w dniach 6 i 7 kwietnia 1903 r. W wyniku pogromu kiszyniowskiego było 45 zabitych i kilkuset rannych. Nastąpiła też dzika grabież sklepów żydowskich i przyniosła ona wielkie zniszczenie materialne. L.Bazyłow, *Dzieje Rosji 1801-1917*, Warszawa 1970, s. 452.
- 3 Tekst poprawionej odezwy (Beilage II) różni się od projektu tylko drobnymi poprawkami stylistycznymi.
- 4 Tekst drugiej odezwy (Beilage III) uzewnętrznia analogiczne intencje jak odezwa pierwsza (Beilage I i Beilage II), ale został przez autora ujęty w sposób dla narodu rosyjskiego bardzo obraźliwy. Z tego też chyba względu był przeznaczony do rozpowszechniania tylko jako tajna ulotka.
- 5 Chodzi zapewne o te rozporządzenia ministra spraw wewnętrznych Mikołaja Ignatiewa z 1881 r., które przywróciły zastosowanie wobec Żydów dawniejszych ograniczeń osiedleńczych i szkolnych, a także doprowadziły do wysiedlenia z Moskwy kilkuset tysięcy Żydów, głównie rzemieślników, co nastąpiło w 1891 r., por. L.Bazyłow, op. cit., s. 369.

Dokument nr 2.

1918 luty 19, Baden. – Notatka przedstawiciela austro-węgierskiego Ministerstwa Spraw Zagranicznych przy Kwaterze Głównej AOK w Badenie Strocka dla ministra Ottokara Czernina o żydowskich oddziałach wojskowych w Rosji.

Gegenstand: Jüdische Militärabteilungen
in Russland

Seiner Exzellenz

dem Herrn Minister des Kaiserliches und Königliches Hauses und des
Aeussern Ottokar Graf Czernin

Einem von der k.u.k.Zensurstelle Budapest dem k.u.k. Armeeoberoberkommando vorgelegten Berichte entnehme ich, dass in der Nr. 20 vom 29. Jänner letztes Jahres des „Jüdisches Pressebureau“ in Stockholm folgende Notiz erschien:

„Dem jüdischen Pressebureau in Stockholm wird aus Petrograd telegraphiert:

Unter der Leitung des Kapitäns Trumpeldor wurde hier aus den jüdischen Offizieren und Soldaten der gesammelten Petrograder Garnison eine jüdische Mi-

litäreinheit gebildet. Es besteht der Plan; derartige Militäreinheiten in ganz Russland zu begründen. Die jüdischen Armeekongresse, die auf den Fronten abgehalten werden, sprechen sich für die Bildung derartiger jüdischer Militärabteilungen aus. Die jüdischen Militärabteilungen sollen eigene blau-weiße Fahne haben".

Storck

*(Odpis odczytanego szyfogramu, maszynopis.
P.A.I, 836, s. 19).*